

*Др Александар Ђурђевић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду*

НЕКЕ ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РАЗВОЈА СРПСКЕ УСТАВНОСТИ И ДРЖАВНОСТИ

Сажетак: *Рад је посвећен развоју уставности и државности Србије у прошеклих двестиа година. Поред уводног дела, посвећеном опшћим оценама о развоју уставности и о развоју уставности балканских земаља и уређењем са развојем уставности у САД и Француској, рад је подељен у девет посебних целина. У њима су елаборирана карактеристична питања развоја уставности током два века. Посебно су обрађена српска државна обележја, као и еволуција државних симбола.*

Кључне речи: *Хатишериф, устав, држава, државни удар, монархија, кнез, краљ, народна скупштина, квалификовани посланици, сенат, влада, намесништво, суд, политичке странке, република.*

Увод

Дуга је и бурна историја српске уставности. Већ у првој половини XIX века Србија постаје део малобројне породице европских земаља које правним актом уређују организацију државне власти, права грађана и утврђују односе између власти и грађана.

Клице уставности налазимо већ у одредбама Душановог законика донетим 1349. и допуњеним 1354. године. Овим кодификованим највишим правним актом, који садржи и одредбе устава у материјалном смислу, истакнута је свест о значају права у српској средњовековној држави. Србија постаје својеврсна уставна, сталешка монархија.

Након вишевековног ропства под Турцима 1804. године започела је борба Србије за независност. Паралелно са превазилажењем дисконтинуитета у државности започела је и борба за уставе и уставност. Политичка историја Србије тога времена је заправо уставна историја,¹ а њени уставни битни су детерминисани временом у којем су настајали.

* * *

Први српски устанак у Смедеревском санџаку, односно Београдском пашалуку,² означава поновно излазак Србије на европску политичку сцену. У периоду од 1804. до 1813. године ударени су темељи српске државности. Конституисана је Скупштина, изабран је Врховни вожд и Правитељствојушчи совјет (првоназвани Синод, а касније и сенат)³. Нови централни органи државне власти нису имали прецизиране функције и не може се говорити о подели власти својственом моделу развијеног парламентаризма. Поред формираних локалних државних органа, на локалном нивоу, уништене институције турске власти замениле су демократске институције кнежинске и нахијске аутономије. Током развоја устанка војна организација, коју су чинили војводе, подвојводе или велики капетани, буљубаше и мале буљубаше, превладала је садржину и обим надлежности локалних органа. Доношењем Уставног акта 1808. године и Совјетове наредбе Урежденије укида се кнежинска самоуправа и успоставља централистичка опција државне организованости. Таква пројекција државне власти и формирања укупне српске политичке свести детерминисана је бројним разлозима међу којима су: ратне околности, локални партикуларизам и државничко неискство.

Утемељење и динамичан развитак српске државности, од XIX века до данас, пролазио је кроз различите периоде: 1) борбе за ослобађање и стварање основних државних органа (1804–1833); 2) успостављање вазалне државности (1833–1878); време развоја независне државности (1878–1918); трајање монархијског унитаризма (1918–1941); време НОР-а и социјалистичке етатистичке и самоуправне уставности (1941–1990); и савремена фаза транзиционог парламентаризма.

Сложену целину двовековног државотворног сазревања сачињавају сегменти грађанске, социјалистичке и актуелне транзиционе провенцијенције. Уставни сваке од пређених етапа имали су заједничка обележја, али и разлике у односу на форму, структуру и садржину. Усвајане и развијане концепције устава, због динамичности друштвеног развоја и различитих утицаја, нису до краја и у потпуности правно-технички операционализоване. Уставни текстови су носили бреме времена, оптерећени прошлосту али и визијама будућности. Уставотворци су настојали да политички и друштвени живот постане део устава,

¹ Др М. Јовичић, *Уставности Србије*, Еко-Плус, Београд 1997, с. 192.

² Пашалук је назив за политичко територијалну јединицу турске управне власти.

³ Опширније о томе: др Љ. Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Прометеј, Нови Сад 2002, с. 187.

као и да уставне пројекције оживљавају у пракси. Отуд у уставним текстовима присуство како реалних одредби, тако и програмско-декларативних, па и идеолошких опредељења, наравно, у зависности од времена када су доношени.

Општа карактеристика развоја уставности у Србији је непотпуна примењивост уставних одредби у пракси. То је, иначе, обележје, не само опште уставне историје, него и савремене уставности. Устави, ни у најповољнијим условима, не могу до краја и у потпуности бити примењивани. Разлози се не налазе само у нереалности уставних норми, већ и у неспособности и неспремности политичких субјеката и државних органа да их примењују. У таквим околностима очигледна је несагласност политике и права, што има последице на остваривање уставности и правне државе.

Једно од посебних обележја српских устава XIX-ог века је квалитет стила и језика којим су они писани. Уставне одредбе су писане јасно и разумљиво, не само школованим грађанима, већ и најширим народним слојевима. Истина језик је носио печат времена али су уставне норме правно-технички изузетно квалитетно уобличаване. „Ако се Библија и Наполеонов *Code civil* наводе као пример штива на којима се богати мисао и учи добар језик и стил, сигуран сам да текстови српских устава могу да имају исту вредност за наше људе”.⁴ Социјалистичко уређење донело је значајне промене у погледу садржине, форме, дужине и уставно-правне технике формулисања уставних одредби.

Аутори српских устава XIX-ог века били су европски образовани и патриотски опредељени државници попут Димитрија Давидовића,⁵ Јована Ристића, Милована Миловановића, Стојана Новаковића и др. Пишући поједине уставе „нису тежили за јаловом оригиналношћу, већ су из богате ризнице европске уставности узимали оно што је могло да уроди плодове и на српском тлу”.⁶ У уставне текстове настојали су да формулишу решења стварности али и перспективе будућности. Сваки од устава је одражавао време и односе политичких снага у њему

Својим уставима Србија је трасирала пут ка цивилном друштву. Посебно уставима из 1888. и 1903. године у оквирима монархије отворена су врата уласку у слободно и демократско друштво. Развојем српске државности развијала се и свест о значају и вредности уставности као правног и политичког принципа. Однос према уставу и његовој примени постаје једно од пресудних мерила и показатеља демократичности система државне власти.

Развојем српске државности њени устави су мењали своју форму, садржину и домаћај. Од даровних, октроисаних, устава пактова до устава народне суверености. Као правни акти они су били и акти за себе али и инструменти политичке борбе за ограничавање врховне власти и успостављање институција грађанске државе у настајању.

⁴ Др М. Јовичић, *Уставности Србије*, Србија, Еко-Плус-Ефект (група аутора), Беоцин 1997, с. 199.

⁵ Сматрало се да је Димитрије Давидовић ауторизовао српски термин устав за *constitutio*, како се иначе на латинском овај документ назива.

⁶ Др М. Јовичић, *Ibidem*, с. 194.

О српским уставима од 1835. до 1903. године постоји богата литература која обрађује прилике у којима су доношени, анализирана је њихова садржина и оцењивана историјска вредност и уставноправни значај.⁷

У државноправном анализирању развоја Србије пажњу привлаче: историјска, социолошка, политичка, друштвено-економска, а нарочито уставно-правна разматрања. Србија је у протекла два века имала динамичан уставни развитак. Борба српског народа за државност тесно је повезана са успостављањем и развојем уставности. „Свој идентитет српски народ морао је да искаже и докаже, како стварањем и браћењем сопствене државе, тако и освајањем и коришћењем права да сам уређује ту своју државу”.⁸

* * *

Протекла два века указују на динамична обележја развоја, америчке, француске и српске уставности. Амерички, најстарији писани устав у свету, траје у континуитету али се допуњавао уставним амандманима. „Од сазива првог Конгреса (1789) предложено је више од 5.000 нацрта закона за која су предлагали уставне амандмане... Само 33 од предложених амандмана добила су потребну већину (2/3) у оба дома Конгреса и била послана на одобрење у државне (федералне јединице), међутим само је 26 било ратификовано”.⁹ Године 1992. усвојен је 27-и амандман. Поред амандманских интервенција најчешће се примењује техника судског тумачења устава којим се једноставније постижу жељене промене.

⁷ – Јанковић Драгослав, *Рођење парламентарне демократије*, Политичке странке у Србији XIX в. Београд 1997;

– Јовановић Слободан, *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд 1933;

– Јовичић Миодраг, *Лексикон српске уставности 1804-1918*, Београд 1999;

– Крстић Василије-Љушић Радош, *Програми и стајалишта српских политичких странака до 1918*, Београд 1992;

– Љушић Радош, *Историја српске државности*, Нови Сад 2001;

– Љушић Радош, *Кнежевина Србија 1830-1839*, Београд 1985;

– Новаковић Стојан, *Двадесет година уставне политике у Србији 1883-1903*, Београд 1912;

– Павловић Марко, *Преображенски устав*, Крагујевац 1997;

– Попов Чедомир, *Србија на путу ослобођења 1818-1879*, Београд 1980;

– Поповић Миливоје, *Порекло и оснивање устава од 1888*, Београд 1939;

– Продановић Јаша, *Историја политичких странака и страна у Србији*, Београд 1939;

– Продановић Јаша, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, Београд;

– Стојчић Слободанка, *Уставни развитак Србије 1869-1888*, Лесковац 1980;

– Страњковић Драгослав, *Влада уставобранитеља 1842-1853*, Београд 1932;

– Устави Кнежевине и Краљевине Србије, Београд 1988;

– Чубриловић Васа, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд;

– Кркљуш Љубомирка, *Правна историја српског народа*, Нови Сад 2002;

– Душан Мрђеновић, *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС, Краљевине Југославије (1835-1941)*, Београд 1988.;

– Промене устава СР Србије, *Правни факултет Београд*, Београд 1988.

⁸ Др М. Јовичић, *Пушеви и стајалишта југословенске уставности*, Научна књига, Београд 1989. с. 297.

⁹ А.Е. Dick Howard, *Making it Work*, The Wilson Quarterly, Washington 1987, п. 125-126.

Француска има богату уставну историју која је утицала на развој уставности у свету, а посебно у Европи. Од 1791. године до данас Француска је имала бројне уставе, четири револуције (1789, 1830, 1848 и 1871), два државна удара (9. XI 1799. и 2. XII 1851.), три пута је мењан облик владавине, водила је бројне ратове и преживљавала стране интервенције.

У периоду од пропасти апсолутне монархије 1789. до 1958. односно допуном устава од 1962. године Француска је, мењајући 17 режима, осцилирала између две крајности – превише и премало власти за то време донети су следећи уставни акти:

1. Устав 1791.
2. Прва република – уставни акт 1793.
3. Директоријум – Устав 1795.
4. Конзулат – Устав 1799.
5. Доживотни конзулат – Сенатска одлука 1802.
6. Царство – Сенатска одлука 1804.
7. Рестаурација Бурбона – Сенатски устав – март 1814.
8. Повеља 4. маја 1814.
9. Сто-дана – Додатни акт царском уставу 1815.
10. Друга рестаурација – Прокламација 28. маја 1815.
11. Јулска монархија – акт из 1830.
12. Друга република – Устав 1848.
13. Друго царство – Устав 1852.
14. Трећа република 1870 – Устав 1875.
15. Уставотворни закони 1940.
16. Документи привремене владе 1944.
17. Четврта република – Устав 1946.
18. Пета република – Устав 1958. измене и допуне 1962.

Динамични уставни развој Француске био је резултат њене бурне политичке историје. Таква догађања имала су велик утицај на земље Балкана па према томе и на Србију.

Динамичност уставног развоја Србије илуструју бројни уставни документи и политичке иницијативе за њихово доношење и примену. У њима су уграђена искуства и решења других развијенијих земаља. За време монархије у Србији је донето шест устава, 15 нацрта уставних докумената, као и неколико органских закона којима су уставни мењани и допуњавани. Државност је успостављена и учвршћивана у два устанка, више буна, балканских ратова, окупација и ослобађања. Током шест деценија републиканизма уставна историја Србије обogaћена је са четири устава, једним уставним законом и четири амандманске интервенције. Држава је као федерална јединица, била у почетку централистичка, па децентрализована, али континуирано партијска.

Српска уставност XIX века изражава својеврсни континуитет социјалне реалности и политичких могућности друштва у развоју и државе у настајању. Континуитет уставности свакако је уочљив, али је њен социјално-политички

основ ограничен неповољним историјским околностима. Она је део упорног и стрпљивог настојања да се преко тежњи за слободом оствари и политичко ослобођење од предуге турске тираније.

Социјализам је значио дисконтинуитет у српској уставности. На то су утицали бројни фактори, а пре свега идеологија, федерализам као облик организације државе и републиканизам као облик владавине. Федерализам и републиканизам су управо у САД очували континуитет и дуготрајност америчке уставности. У Србији се дешава супротно.

Уставни развој Србије није се одвијао узлазном линијом него као резултат унутрашњих околности и спољних утицаја. Привредна неразвијеност, опште сиромаштво и опасност од непријатељски наклоњених суседних држава у развоју уставности код грађана Србије будили су наду али и ограничавали могућност њеног остварења. У садржини устава изражавала се жеља за политичким и економским напретком младе српске државе.

I Настанак и развој уставности балканских земаља

Настанак и развој државности и уставности у Србији чини саставни део историје уставности балканских земаља XIX века. Појава првих писаних устава на овом делу европског континента била је последица ослободилачких борби и тежњи балканских народа за успостављањем сопствене државности, националне слободе и народне суверености. Идеје Француске грађанске револуције и Париске уставне лабораторије¹⁰ наилазиле су на погодно тле на узаврелој политичкој сцени пробуђеног Балкана. Већ Први српски устанак је проглашен за „француски расад у турској шуми”.

Уставност балканских држава у настајању XIX века успостављала се под утицајем како спољних фактора, тако и унутрашњих политичких превирања. Унутрашње политичке кризе, подстакнуте спољним утицајима, утицале су на правце и садржину развоја уставности. Њена основна карактеристика је била тежња за писаном уставношћу и велике разлике између прокламованих уставних садржаја и њихове примене у пракси.

Грчка је прва балканска земља у коју су пренете идеје модерне уставности. Први Привремени устав донет је 1822, други Устав 1827, трећи Устав 1832, четврти Устав 1844, пети Устав 1864. са амандманским проширењем из 1911. године.

Развој уставности у Румунији је такође био под утицајем тадашњих великих сила. Прва уставна документа Органски статут за Влашку (1831. г.) и Молдавију (1832. г.) верификовани су у Петрограду. Велике силе су 1858. године у Паризу октроисале устав за Кнежевине. Након уједињења Кнежевина основни закон земље представљао је октроисани Статут из 1864. године. После

¹⁰ Hawgood John, A. *Modern Constitutions since 1789*, Лондон 1939.

војног удара уставотворна скупштина је 1866. године донела земаљски устав по узору на белгијских из 1831. године. Овај документ је доживео две измене 1879. и 1884. године и остао на снази све до 1923. године.

Успостављање и обликовање уставности у Бугарској текао је под утицајем великих сила, а нарочито Русије. Након дуготрајног рада на пројекту једног органског устава и његових бројних измена донет је 1879. године Трновски устав. Овај акт је суспендован државним ударом 1883. године. Са извесним допунама 1893. и 1911. године преживао је велике политичке борбе и трајао је све до почетка XX-ог века.

Талас уставности захватио је и Отоманско царство. Покушаји реформи извршени су у две збирке закона: Хатишерифу 1839 и Хатихумајуму 1856. године. Конституалистички покрет резултирао је доношењем Мидхат пашиног устава 1876. године који је суспендован после годину дана, а његов творац протеран из земље. Након успешно изведене младотурске револуције, тридесет година касније овај устав је поново ступио на снагу.

II Развој уставности у XIX веку

Хатишерифи од 1829, 1830 и 1833. године представљају правни основ обликовања српске уставности и државности. Њима је Србија добила статус вазалне кнежевине са унутрашњом управом на челу са наследним кнезом, право да организује административну и судску власт, да организује војску и полицију и што је посебно значајно укидају се феудални односи Србије и дефинисана државна територија, а Конкордатом из 1831. године добија црквену аутономију. Тим су створене објективне могућности, а унутрашње политичке прилике неодложно налагале, прелазак у вишу фазу државне организованости – писану уставност.

На основу добијене аутономије у оквиру Турског царства, Србија самостално доноси свој први писани кодификовани устав: Устав Књажества Србије. Назив Сретењски устав добија јер је прихваћен друго дана рада Народне скупштине одржане на Сретење 2. и 3. фебруара 1835. године у Крагујевцу. Сретењски устав је донет под утицајем модерне грађанске уставности и назван је француско-швајцарском конституцијом. Дипломатија великих сила оценила га је као „француски расад у турској шуми” (Русија), дајући му својство „заразног”, документа (Турска) и једну од заблуда XIX века (Аустрија)¹¹ управо због њиховог противљења Устав је после шест недеља суспендован. Сретењски устав спада и категорију чврстих, кратких (има 142 члана) и октроисаних устава.¹² Србија је овај устав донела самостално без турског утицаја, иако има миш-

¹¹ Јаша М. Продановић, *Историја политичких странака и стварања у Србији I*, Београд 1947. с. 73.

¹² Устав је заједно са комисијом, написао Димитрије Давидовић по налогу Кнеза Милоша и уз његову сталну консултацију за свега две недеље.

љења да се заснива на Хатишерифу из 1830. године и да је од „француских конституција узео спољашњи облик”.¹³ На овај начин Србија уводи конституционализам међу првим земљама Балкана (после Грчке), у време када чак ни велике силе и развијеније државе, попут Русије и Аустрије, нису имале класичне грађанске уставе. Тим је посејано семе модерне српске државотворности јер је „устав допринео стварању правне и политичке свести која ће бити неопходна за даљу осмишљену борбу за уставни поредак у Српској држави”.¹⁴ Сретењски устав је вишеструко значајан у српској политичкој историји. Њиме је проглашено, иако не и доследно спроведено, начело поделе власти, ограничена је власт Кнеза, гарантују се основна грађанска права својствена уставима европских држава и она која су била карактеристична српском друштву тадашњег времена.¹⁵

Три године од укидања Сретењског устава, након политичких борби и сукоба, у Цариграду је 1838. године сачињен коначан текст султановог Хатишерифа. Овај документ назван Турски устав представљао је победу Турске и Русије као и сталешке опозиције над Милошем и почетак краја његовог апсолутизма. Кнез Милош „није могао поднети оваку и оволику власт Совета у коме су били његови противници”¹⁶ одриче се престола и повлачи на своје имање у Влашку. Овај устав са 66. чланова спада у категорију кратких устава. Значио је увођење ограничене уставне монархије и отворио процес постепене демократизације политичког живота и политичког система у целини. Турским уставом уведена су два органа централне државне власти: Кнез и Сенат (Совјет), уставна скупштина није предвиђена, велик број чланова посвећен је судовима (20). Судска власт се одваја од административне, а знато мање него у претходном уставу садржане су одредбе о грађанским правима и слободама.

Политичко-територијалном организацијом Србија је подељена на 18 округа, срезова и села, дефинисан је положај чиновника и потврђено укидање феудалних односа. Овај устав је значито успостављање уставнобранитељског, режима, омогућио изграђивање институција државне власти, као и успостављање принципа уставности и законитости. Велика народна скупштина усвојила је нови „Устав за књажество Србије” у Крагујевцу 19. јуна 1869. године познат као Тројички устав или као Намеснички устав. Овај је најдуготрајнији српски устав XIX века и први који је вазална кнежевина самостално донела”.¹⁷ Према овом акту наследност кнежевског достојанства династије Обреновић постаје уставна категорија. Српска држава је уставна монархија са наглашеном улогом кнеза. Грађанска права и слободе предвиђене Уставом су веома значајна. Први

¹³ Слободан Јовановић, *Политичке и правне расправе I*, Београд 1932, с. 10.

¹⁴ Др Љ. Кандић, *Уставноправни развој Кнежевине и Краљевине Србије до 1918. године*. Промена Устава СР Србије, Правни факултет Београд 1988, с. 64.

¹⁵ Др Љубомирка Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Правни факултет у Новом Саду 2002, с. 219.

¹⁶ Јаша Продановић, *Уставни развојак и уставне борбе у Србији*, Српски народ у XIX веку, Београд 1936, с. 102.

¹⁷ Устав у обиму од 133. члана сачинили су намесници: Јован Ристић, Миливој Блазнавац, Радивоје Милојковић и неколико чланова владе.

пут, истина у начелу, гарантована је слобода штампе. Сва наведена права могла су у случају опасности посебним законом бити ограничена. По уставу судови су вишег степена и независни. Уводи се порота и обезбеђује јавност претреса.

Намесништво је донело Устав без одобрења и консултација великих сила. Аустро-Угарски конзул у Београд Б. Калај саветовао је својој влади да се не противи доношењу српског устава из следећих разлога: „они народи који могу да учествују у легислативи бивају тиме тако заузети да им преостаје мало времена и воље за освајачке мисли. Уз то у условима конституционализма неминовно долази и до образовања странака, а самим тим и страначких сукоба којима се разједињују унутрашње снаге народа и према жељама спољних фактора”.¹⁸

Општини као јединици локалне власти призната је самоуправа, али без прецизно утврђених надлежности. Најзначајнија промена у уставном систему односи се на положај и функције народне Скупштине.¹⁹ „Карактеристика Устава из 1869. године састоји се у томе, што је њиме законодавна власт пренета са Совјета на Скупштину, а парламентарни режим није установљен. Скупштина је решавала о законима, али министри нису од ње зависили. У немачким државама тога доба, парламент је био ограничен на чисто законодавне функције; министри нису одговарали пред њима, и Круна их је постављала и смењивала по својој вољи. Код нас се хтело исто тако, да државом управља кнез са својом бирократијом, а Скупштина само да поставља његовој управи законске границе. Да би се влади обезбедила независност према Скупштини, Скупштина је доведена према Влади у зависан положај. По одредбама устава од 1869. године једна нескруполозна Влада могла је врло лако начинити од Скупштине своје оруђе.²⁰ Уставом је Скупштина дефинисана као законодавни орган, али како није уведен парламентарни систем министри нису зависили од Скупштине.

Устави Србије из 1888, 1901 и 1903. године познавали су две врсте посланика. Једни су чинили посланици који су испуњавали опште услове предвиђене за ову уставну категорију, а другу посланици са посебним условима – квалификовани посланици. Тако је Устав из 1888. године у члану 100. прописао да у сваком округу морају бити изабрана и по два квалификована посланика. Посебни услови за избор квалификованих посланика били су алтернативно постављени:

- завршен факултет у Србији или иностранству;
- стечена виша стручна спрема која стоји у реду факултета;
- или (без факултета) обављање функције посланика или потпредседника Народне Скупштине;
- или обављање функције министра и дипломатског агента;
- или обављање функције председника, подпредседника и члана Државног савета.
- или генерали и пуковници у пензији.

¹⁸ *Дневник Бењамина Калаја*, обрада и коментар А. Раденовића, Београд-Нови Сад 1976.

¹⁹ Љ. Кркљуш, *Ibidem*, с. 270-271.

²⁰ Слободан Јовановић, *Политичка и правна расправа I*, Београд 1932, с. 37.

Уставом из 1901. године редуковани су посебни услови на само један – завршен факултет у земљи или иностранству, док је Уставом из 1903. године усвојено компромисно решење. У каснијим уставним расправама и решењима установа квалификованих посланика је „нечујно исчезла”.²¹ Увођење правне установе квалификованих посланика у уставни систем Србије изазвало је у политичком животу одређене сумње и подозрења, а у научним расправама изношена су различита мишљења. Иако је већ након доношења био изложен оштрој критици, како од конзервативаца, тако и од либерала и социјалиста, Намеснички устав заузима позитивно место у српској уставности. Донет самостално, без мешања Турске, значио је српски искорак ка независности и стимуланс политичком развоју земље.

Први Устав за Краљевину Србију као независну државу, у обиму од 204. члана, изгласала је Велика народна скупштина, одржана у Београду 21. децембра 1888. године. Значају улогу у његовом доношењу имала је Радикална странка. Њиме је Србија постала уставна и парламентарна монархија, заснована на грађанским демократским принципима. Садржина устава је резултат компромиса између политичких станака, али и рефлексива реалних друштвено-економских односа у Србији.

Уставом су грађанска права шире дефинисана него у претходном уставу, проширена су права Народне скупштине, уведена је самоуправа у окрузима и општинама и пуна судијска непокретност и независност. Специфичност Устава је увођење квалификованих посланика.

За Слободана Јовановића устав из 1888. године је био компромис између краља Милана и радикала. „На Уставу од 1888. одмах се познаје да га је правила једна странка, која се развила у борби с полицијом, и која је, тада још у опозицији била пуна неповерења према управној власти уопште. Сва средства пропаганде која су опозицији тако корисна – слобода штампе, слобода зборована, слобода удруживања – зајамчена су тим Уставом сасвим опширно. Изборни систем усвојен је онај који полицији оставља најмање могућности за мешање (непосредно и тајно гласање по листама, с потпуним укидањем владиних посланика). Скупштини је дана законодавна иницијатива и њено буџетско право потпуно развијено. Али влада није ограничена Скупштином само у области законодавства, већ је и њена чисто управна радња стављена под Скупштински надзор. Први пут тада Скупштини су, непосредним начином обезбеђена права питања и интерпелација, анкете и истраге”.²²

Устав Краљевине Србије од 6. априла 1901. године донет у Београду и познат као Априлски устав (Октроисани устав), са 107. чланова дефинише Србију као наследну уставну монархију са народним представништвом. Новину представља одредба о женском праву наслеђа престола. Устав је комбинација претходна два устава и резултат је компромиса између Александра Обреновића и Народне и Радикалне странке уз опозицију Либерала и самосталних радника.

²¹ Др Михајло Илић, *Квалификовани посланици*, Мисао, Београд бр. 4/1924.

²² Слободан Јовановић, *Ibidem*, с. 589-590.

Уставом није задржана Велика народна скупштина, већ се уводи Народно представништво као дводомна скупштина састављена из Народне скупштине и Сената.

Повећањем имовинског цензуса ограничено је учешће великог броја српских грађана у политичком животу. Извршна власт монарха је ојачала, док је министарски савет изгубио карактер парламентарне владе. Политичка права и слобода Уставом су предвиђене, али недовољно гарантоване. Овај устав, у континуитету развоја српске уставности, не представља прогресиван правни акт. „Из њега су елиминисана нека достигнућа и демократска права до којих се дошло кроз мукотрпну и политичку борбу за уставност и законитост”.²³

Устав за Краљевину Србију обнародован је 5. јуна 1903. године. Нови краљ Србије Петар I Карађорђевић званично изабран на заседању Скупштине и Сената заклео се на Устав 12. јуна 1903. године.

Последњи устав Краљевине Србије, уз подршку политичких странака, заснован је на Уставу из 1888. године уз незнатне корекције формалне природе. По садржини и концепцији спада у најнапредније уставе Србије. Овим актом у Србији су остварена уставноправне претпоставке за увођење парламентарне владе по енглеском моделу.²⁴ Устав од 1888. године пројектовао је парламентаризам а тек су 1903. године створени неопходни услови да се такав режим и оствари. Апсолутизам владара замењен је влашћу буржоазије. „Власт буржоазије обезбеђена је преко парламента (народне скупштине) те је владавина краља Петра Карађорђевића обележена у нашој историографији као доба парламентаризма”.²⁵ Уставом је одстрањен апсолутизам извршне власти и обезбеђена политичка стабилизација у друштву. Подстакнут је, не само политички, већ и економски и културни развој Србије. То је значило подстрек и мотивацију српском народу да у једном стабилном политичком тренутку искаже велике могућности и да допринесе бржем друштвено-економском, културном и политичком развоју Србије. „На тај начин, Србија се укључила у развијену Европу и постала њен део”.²⁶

III Уставност између два светска рата

Прва југословенска држава, настала 1918. године, не водећи рачуна о националном саставу народа, конституисана је као унитарна државна заједница. Нова држава настала је уједињењем две државе: Краљевине Србије и републике-државе Словенаца, Хрвата и Срба, формиране распадом Аустро-Угарске царевине. Краљевину Србију су тада сачињавале, Црна Гора, као и обе будуће

²³ Др Љ. Кандић, *Ibidem*, с. 71.

²⁴ Др Љ. Кркљуш, *Ibidem*, с. 320.

²⁵ Др Д. Јанковић, *Државно правна историја Југославије*, Београд 1987, с. 141.

²⁶ Др Љ. Кандић, *Ibidem*, с. 72.

аутономне покрајине. Пре стварања Краљевине СХС Велика народна скупштина у Новом Саду донела је одлуку о прикључењу Војводине (Бачке, Баната и Барање) Краљевини Србији. Дан касније Велика народна скупштина Црне Горе такође доноси одлуку да се Црна Гора с братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића, те да тако уједињена ступа у заједничку отаџбину нашег тројменог народа Срба, Хрвата и Словенаца". Подручја Македоније и Косова и Метохије после Балканских ратова 1912. године налазе се у саставу Краљевине Србије. Пре самог уједињења поједини окрузи, срезови и места у Босни и Херцеговини прогласили су своје прикључење Србији. Наведене историјске чињенице представљају прилог за утврђивање територије Србије као битног обележја државе, пре њеног утапања у унитарну заједницу.

Улазећи у Краљевину СХС, а касније Краљевину Југославију, Србија губи своју државну самосталност и било какву уставно-правну посебност.²⁷ Напуштањем теорије о тројменом народу из Видовданског устава 1921. године прихватањем тезе о интегралном југословенству у Октроисаном уставу 1931. дошло је до још веће дезинтеграције српског државноправног корпуса. Административним мерама 1929. године територија Југославије је подељена на 9 бановина, при чему је подручје Србије подељено између четири бановине: Дунавску, Моравску, Вардарску и Дринску. Бановине су имале положај административно-територијалне јединице чији су органи били испоставе централне државне власти.

Немачка и италијанска окупација, за време Другог светског рата, на нов начин је дезинтегрисала српску државну територију. Док је један део дарован фашистичким савезницима (Мађарској, Бугарској, Албанији и НДХ), дотле је на остатку простора изведен неуспешан покушај успостављања српске колаборационистичке државе. Овакво стање одржавано је бруталном силом окупатора, без икаквог међународног признања.

IV Уставност после Другог светског рата

У току НОР-а и социјалистичке револуције (1941-1945), са формирањем југословенске федерације, успостављена је државност Србије као федералне јединице у оквиру Југославије.²⁸ По први пут федерализам је примењен као принцип државне организованости сложеног јужнословенског етничког простора.

Социјалистички поредак је оставио упечатљиве трагове на уставно-правни положај и државни развитак Србије. У току и након НОБ-е Србија поново успоставља државно-правни субјективитет, али као федерална јединица у саставу Југославије.

²⁷ Етнички плурализам ипак се испољавао у званичном називу државе (Краљевина СХС), праву истицања националне заставе (пored јединствене државне заставе), држани грб је имао елементе грба Краљевине Србије и званични назив језика био је српско-хрватски-словеначки.

²⁸ А. Фира, *Енциклопедија уставног права бивших југословенских земаља* (II том), Агенција МИР, Нови Сад 1995, с. 24.

Први устав НР Србије донела је Уставотворна скупштина 1947. године по узору на Устав ФНРЈ из 1946. године. Њиме је утврђена територија, назив државе, обележја њене васпостављене државности, дефинише се статус две аутономне јединице²⁹ и пројектује начело јединства власти преко скупштинског система. Једна од значајних карактеристика развоја уставности Србије, после Другог светског рата, представља увођење облика територијалне аутономије у садржину социјалистичке, а касније и транзиционе уставности.

Српска државност по први пут добија републиканска обележја. Србија је својим Уставом дефинисана као модерна држава републиканског облика (чл. 1. Устава НРС). Нова фаза уставног развоја почиње доношењем Уставног закона о основама друштвеног и политичког уређења и о органима власти НР Србије од 5. фебруара 1953. године. Овим Законом укинута је 7 глава претходног Устава и Србија је ушла у десетогодишњи период некодификоване уставности.

Уставним законом Југославије и републичким уставним законом није промењена суштина и статус аутономне покрајине и аутономне области. Међутим, на основу ових аката и статута аутономија, мењан је облик организације власти у њима који се у основи изједначавао са организацијом републике. У овој, првој етапи социјалистичке уставности, Србија као федерална јединица, је пре свега била дефинисана као држава заснована на суверености народа, са аутономним покрајинама које нису реметиле њену равноправност у односу на друге чланице сложене државе.

По узору на Савезни Уставни закон и у Србији, идентичним актом, „отпочео је у уставној материји велики југословенски експеримент назван самоуправљање”.³⁰ Доношењем другог комплетног послератног устава Србије 9. априла 1963. године званичан назив државе постаје Социјалистичка Република Србија. У складу са концептом савезног устава република постаје једне од друштвено-политичких заједница (поред општине, среза, аутономне покрајине и федерације). Један део уставне садржине сачињавају пренете основне одредбе савезног устава док је други део посвећен разради самосталне републичке уставности. У њима је прецизно разрађен положај народности – националних мањина у републици. Републички устав самостално уређује и сва битна питања положаја аутономних покрајина. Одредбе устава посвећене организацији власти Републике идентичне су у институционалном смислу одредбама савезног устава.

Уставом су преузете јединствене основе политичког система савезног устава, при чему је утврђен самостални и самоуправни положај општине, као и самоуправљање у основним ћелијама производње и рада. На основу овог устава обе аутономне јединице, изједначавају се по називу и положају, постају аутономне покрајине које доносе своје статуте као највише правне акте са израженим

²⁹ Устав Народне Републике Србије, чл. 13 гласи: „Аутономна Покрајина Војводина у Аутономна Косовско-Метохијска област имају аутономна права обезбеђења Уставом НР Србије у сагласности са Уставом ФНРЈ”.

³⁰ Др Ратко Марковић, *Уставно право и политичке институције*, Сл. Гласник, Београд, 1996, с. 162.

организационим и спроводбеним карактером. Републичким уставом уведен је, у складу са савезним уставом, Уставни суд Србије као нов орган непосредне заштите уставности и законитости. Иако је имао прецизиране надлежности у пракси су оне сведене на општу нормативну контролу, праћење појава од интереса за остваривање уставности и законитости и давању републичкој скупштини мишљења и предлога за доношење закона и предузимање других одговарајућих мера и активности. Србија се и на тај начин придружила општем тренду ширења институционалне оцене уставности у свет, што је значило јачање ауторитета самог устава у земљи.

Југославија постаје прва социјалистичка земља у свету која (заједно са својим републикама и покрајинама) уводу уставно судство.

Амандманским променама 1968. године отворена је друга фаза уставног развоја Републике Србије која је настављена амандманима 1971. године и заокружена доношењем нових кодификованих устава савезне државе, републике и њених покрајина 1974. године. Трећи, кодификован, устав Србије донет је 25. фебруара 1974. године и чини саставни део целовите уставне реформе југословенске федерације. Савезним уставом опредељена су битна решења уставног система Србије. Нови односи у југословенском самоуправном федерализму ставили су Републику Србију у сложен уставноправни положај. Док је једна група норми савезног устава садржала идеологизирани пројекције, неоствариве у глобалној социјалистичкој самоуправној заједници, докле је друга група одредби директно лимитирала државност Србије на целој њеној територији и довела је у неравноправан положај у федерацији. Према одредбама савезних амандмана из 1968. и 1971. као и савезног устава из 1974. године, Србија као јединствена држава, изгубила је равноправни положај у односу на друге републике у федерацији. Савезним уставом је бројним решењима оспорена државност Србије, давањем аутономијама атрибут државности или предвиђањем надлежности органима покрајина којим се искључује надлежност органа Републике. Федералним уставом је решена конституционализација подређеног положаја Србије у југословенској федерацији.³¹ Република Србија је и даље задржала својство федералне јединице, али са покрајинама у свом саставу које су добиле једнак положај у федерацији као републике. Социјалистичке аутономне покрајине су постале конститутивни елемент југословенске федерације. Према тадашњим уставним решењима Србија није конституисана као целовита и равноправна федерална јединица у федерацији нити су таква решења била реално остварива у животу. Конститутивни карактер аутономије представљао је њену негацију као аутономије претварајући је у нову уставну категорију – федералну јединицу. Србија је на тај начин прерасла у својеврсну федерацију у идеолошком моделу самоуправног, социјалистичког кооперативног федерализма.

Након извршених уставних промена у федерацији 23. фебруара 1989. године донети су и амандмани на Устав СР Србије из 1974. године. Овим амандмани-

³¹ Др М. Јовичић, *Пушеви и ситраниушнице југословенске уставности*, Научна књига, Београд 1989, с. 199.

ма извршен је последњи покушај да се, у оквиру савезне државе, рационализује самоуправљање „као целовит систем друштвених односа” у условима развијене робне производње и својинског плурализма. Такође је посебном групом амандмана редефинисан положај аутономних покрајина и уређени односи у Републици као целини. „Уставни амандмани су у Србији имали задатак да реше још компликованију политичку ситуацију него што је била она у другим републикама”.³² У суштини битно је промењен уставни положај аутономних покрајина у односу на уставна решења из 1974. године. Србија је постала суверена на целом државном подручју у оквирима републичке надлежности.

V Савремени уставни положај Србије

Распадом СФРЈ Република Србија је 28. септембра 1990. године прва од бивших савезних република, донела свој нови актуелни устав који је значио напуштање претходног уставног поретка. Уставотворац је прихватио концепт традиционалне уставности до Првог светског рата према којој је устав превасходно организационо-конститутивни акт државе.³³ Такву праксу следеле су не само државе настале од република бивше СФРЈ, него и земље транзиционе оријентације. Враћање уставном традиционализму и у овом случају није значило аутоматско прихватање и основних вредности савремене демократске уставности. Савремени Устав Србије представља први покушај прихватања проверених вредности грађанске уставности али у томе има неких недостатака у концепцијском и садржајном смислу.

Полазећи од својинског и политичког (страначког и синдикалног) плурализма устав претпоставља представничку демократију са елементима непосредне демократије. Скупштински систем замењен је системом поделе власти. Уставом је прихваћен модел поделе власти али није и постављена равнотежа законодавне и извршне власти. „Устав је успоставио једна неуобичајен систем поделе власти. Уствари то је систем у коме је обезбеђена значајна превага извршне власти у лицу председника Републике”.³⁴ На снази је заправо мешовити квазипарламентаризам са јаким положајем председника републике као изразитим и најважнијим носиоцем извршне власти. Таква позиција је у великој мери девалвирала принцип поделе власти, што је нарочито дошло до изражаја у пракси остваривања устава. Политичку сцену Србије, у време важења актуелног устава, обогаћују бројне уставне идеје и залагања, међу којима је и идеја о промени облика владавине. Неке политичке странке у својим програмима дефинишу васпостављање монархије у Србији. Тиме политичке прилике, уочи

³² Др Александар Фира, *Енциклопедија уставног права бивших југословенских земаља*, том II, Мир, Нови Сад 1995, с. 62.

³³ Др Александар Фира, *Ibidem*, с. 72.

³⁴ Др Павле Николић, *Уставно право*, Сл. Лист СРЈ, Београд 1993, с. 275.

доношења новог устава, постају још сложеније, а евентуална уставна решења још неизвеснија. У протекле две године у јавности су присутна четири пројекта новог устава Србије: Београдског центра за људска права, Форум иурис из Новог Сада, Демократске стране Србије и проф. др Павла Николића. Актуелни нацрт устава Владе Србије, који се скоро појавио, представља у основи модификовани предлог Демократске странке Србије. Савремена Србија налази се на прагу интеграције у Европску унију као савезу и вишем степену заједништва у коме државе чланице остају субјекти међународног права и активни учесници у међународним односима. Европејизација претпоставља враћање традиционалним и новим цивилизацијским стандардима којима је иначе Србија током развоја своје државности перманентно тежила.

VI Утицај страначког плурализма на развој уставности

Страначки плурализам је једно од карактеристичних обележја посматраног периода који је имао снажан утицај на развој уставности. Политичке странке, након њиховог организовања 1881. године као чистих политичких субјеката, заузеле су доминирајућу улогу у политичком животу земље, а нарочито у борби за увођење и остваривање устава и уставности. Либерална, Народна и Радикална странка имале су у својим програмима императивне захтева за усвајањем нових уставних решења који су се разликовали у складу са конкретним страначким опредељењима. Програмска опредељења либерала задржана су у намесничком уставу од 1869. године. Касније, они се залажу за напреднија решења и учествују у припремама новог устава. Основни програмски садржај радикалне странке уграђени су у Устав од 1888. године. Они су у основи заснивају на поштовању уставности, оживљавању парламентаризма и ограничавању власти монарха. Народна странка се различито односила према уставу и уставности. Док се након формирања залагала за доношење устава у складу са стандардима европског либерализма, дотле је, дошавши на власт подржала апсолутизам краља Милана. Поред Радикалне, Народне и Либералне странке након Мајског преврата 1903. године, у Србији политичка сцена постаје знатно сложенија. Још раније из Радикалне странке формира се нова Самостална радикална странка. Либерална странка се дели на народну (националну) и либерално-демократску. Конзервативни политичари бивших режима основали су сталешку политичку организацију Српска народна сељачка слога, док је августа 1903. г. основана Социјал-демократска странка на принципима монархистичко радничке асоцијације.

Период социјалистичке уставности Србије као републике, у оквиру савезне државе, заснивао се на скупштинском систему власти и једнопартијском комунистичком монополу. Последњих година, пред дезинтеграцију Југославије, тај систем је образлаган способношћу артикулације бројних самоуправних интереса у оквиру Социјалистичког савеза као фронта организационих социјалистичких снага, на челу са Савезом комуниста.

Постојећи Устав Србије поново афирмише вишестраначки систем као услов остваривања парламентаризма.

VII Извршна власт и њен утицај на развој уставности

Једна од карактеристика уставног развоја Србије у XIX веку свакако је велика улога владалаца у доношењу устава, што значи присуство доминирајуће улоге извршне власти у трасирању процеса уставности. „Читав један век трајала је у Србији борба између владоца и народа... За трајање ове борбе вршени су државни удари; гажени, обустављани и укидани уставни закони; јављале се буне и завере; завођени преки судови; проглашавана ванредна стања; забрањивана политичка штампа; растериване народне скупштине; онемогућавани зборови и договори; спровођени крвави и насилни избори. Било је жртава, с обе стране барикаде... Србија није имала поступну еволуцију у уставном развоју, него само нагла подизања и рушења. Устави су били као куће на песку; обарао их је први јачи политички ветар; снага многих генерација трошила се и расипала у борби за основна уставна права и слободе без којих се није могао остварити национални идеал српског народа ни постићи поуздан културни и привредни напредак”.³⁵ Улога извршне власти у конципирању устава, према томе, била је доминирајућа не само тада, него у целокупном развоју српске уставности.

Посматрајући са стране – из Аустро-Угарске, политички живот Србије, а посебно однос између владоца и политичких странака, Светозар Марковић је о томе изнео интересантно становиште. „Владалац треба да је узвишен над политичким странкама, којима по струји унутрашњих или спољашњих околности предаје крму владе у руке, или бар воља да је узвишен над страначким страстима. Уставни владалац предаје крму не по личној наклоности, и одузима не по личној мржњи, него по интересу државном *sine ira et studio* – без мржње и наклоности”.³⁶ (чланак Стање у Србији, објављен у Застави, новембра 1874. године.

Током 200 година постојања српске уставности примењиван је бифокални модел извршне власти. За то време Србија је имала 113 влада као носилаца политике извршења, заједно са монархом, односно председником републике. Карактеристично је да се Никола Пашић, са 18 година мандата, најдуже у српској историји (рачунајући к Краљевину СХС) задржао на челу извршне власти. Положај и мандат носиоца извршне власти (владоца и председника) у истом периоду такође је био нестабилан, а најчешће и фаталан.³⁷

³⁵ Ј. Продановић, *Уставни развој и уставне борбе у Србији*, Београд 1936, с. 431-432.

³⁶ Светозар Милетић, *О српском питању*, Градска библиотека Нови Сад, 2001, с. 421.

³⁷ Карађорђе убијен, Кнез Милош протеран, Кнез А. Карађорђевић протеран, Кнез Михајло Обреновић убијен, Кнез Милан Обреновић, протеран, Краљ Александар Обреновић убијен, генерал Милан Недић убијен, С. Милошевић и М. Милутиновић у Хагу, З. Ђинђић убијен.

VIII Територија као обележје државности

Политичко-територијална организација наше планете чини 194 самосталних држава и 30 несамосталних земаља. Међу њима Србија има карактеристичан статус. Налази се у оквиру сложене државне заједнице са Црном Гором чији је положај, у великој мери, дефинисан под утицајем Европске заједнице, Уставном повељом. На подручју Србије као унитарне државе, према важећем уставу, постоје две аутономне јединице: АП Војводина и АП Косово и Метохија. Према Резолуцији Уједињених нација бр. 1244 суспендован је суверенитет српске државе на подручју њене јужне покрајине, што значи битно смањење територије као обележја државе. У једном броју држава после Другог светског рата дошло је до промене у њиховој унутрашњој територијалној организацији државе. На то су утицали бројни разлози као што су: етничка сложеност становништва и постојање историјских географских, друштвено-економских, културних специфичности. Поред Југославије, односно Србије као њене федералне јединице, тај процес је захватио Белгију 1970, Португалију 1976, Шпанију 1978. године и Данску. Француска је, чини се, стабилизовала регионализам, док се у Великој Британији покреће питање положаја Шкотске и Велса. Очигледно да је европски континент захватио сложени процес интеграције на основама регионализма. Територија на којој је живео српски народ интегрише у XX-ом веку југословенска идеја. Ова модерна и кооперативна државна идеја, подстакнута идеологијом и политиком у пракси се није остварила. Српски етнички простор је смањен, а српски народ бројним егзодусима протериван на уске „матичне” просторе. Према томе и територија државе је постала и остала променљива категорија. Савремена Србија простире се на 88.361 km², рачунајући и подручје АП Косова и Метохије.

IX Становништво као обележје државности

Према бројности српски народ, од укупно 1655 евидентираних етничких заједница, са 12.117.120 заузима 81-во месту у свету.³⁸ На подручју СР Југославије живи 10.871.206 становника од тога 6.802.663 чине Срби.³⁹ Република Србија има укупно становника. Тај број становништва, заједно са простором на коме оно живи представља битно обележје Србије као државне заједнице грађана.

У време Првог и Другог српског устанка погинуло је око 150.000 Срба што је била готово петина тадашњег становништва. То је била, прва од три демографске катастрофе који су пратиле настанак и развитак српске уставности и државности. Српски народ страдао је и на другим просторима Балкана. „Пре

³⁸ Миле Недељковић, *Лексикон народа света*, Сл. Лист СРЈ, Београд 2001, с. 276.

³⁹ *Ibidem*, с. 297.

доласка на просторе Босне, Турци су затекли готово 150.000 Срба, да би после њиховог одласка из Босне, Срба било око 55.000. Толико о турском доприносу развоја и ширењу Срба и српске културе”.⁴⁰

У Балканским ратовима страдало је око 220.000 Срба. У Првом светском рату демографски колапс однео је 1.200.000 погинулих са 500.000 инвалида. Страдање током Другог светског рата уништио је најмање 1.000.000 српских живота. Српски народ у протеклом периоду није био само осакаћен геноцидом, подељен идеологијом, него је био и кажњен забраном повратка на Косово и Метохију – етничке просторе са којих је претходно потиснут. Српски народ је само у XX веку доживео четири економске блокаде (1906-1908; 1948-1955; 1992-1995 и 1998-2000) које су, заједно са ратовима, утицале на демографски умор, духовну равнодушност, успориле државни развитак, а становништво задржавало на нивоу социјалног и егзистенцијалног минимума.

Х Државна обележја

Промена грбовног обележја и заставе такође је једна од уочљивих карактеристика развоја српске државности и уставности. Као утврђено обележје и знамење са симболичким значењем државе током претходног времена разликују се три врсте грбова. Кнежевине, краљевине и Републике Србије.

Први модерни грб, односно покушај да се национално обележје репрезентује пред Турском, описан је Сретењском уставу 1835. године. „Грб народни српски представља крст на црвеном пољу, а међу краковима крста по једно огњило окренуто к крсту. Сав грб опасан је зеленим вијенцем с десне стране од растава, а са леве стране од маслинова листа” (члан 4. Устава). У истом уставу се имплицитно дефинише и застава „боја народа српска јесте отворено црвено, бела и челикато-угасита” (члан 3. Устава).

Прерастањем кнежевине у краљевину Србија добија нова национална знамења. Народна скупштина је 20. јуна 1882. године донела Закон о грбу Краљевине Србије који чине само 5 чланова. Прва два члана одређују облик и садржину грба. „Грб Краљевине Србије јесте двоглави бели орао на црвеном штиту с круном краљевском. Врх обе главе двоглавог орла стоји круна краљевска а испод сваке наниже по један кринов цвет. На прсима му је грб Кнежевине Србије, бео крст на црвеном штиту са по једним огњилом у сваком углу крста” (члан 1. Закона). Организована садржина огрнута је пурпурним хермелизованим плаштом, коме се на врху налази краљевска круна (члан 2. Закона). Пројектовано законско решење, са незнатним изменама у пракси, коришћено је све до 1918. године. Проглашење Краљевине СХС наметало је и промену хералдичког знака државе. Доношењем Видовданског устава 1921. године проглашен је и нови грб. У новој државној заједници Србија губи државноправни идентитет и тиме нестају и њене државна обележја.

⁴⁰ Др Млађен Мандић, *Ислам у Босни*, Бања Лука, 2001, с. 44.

Након Другог светског рата Србија 1947. године, као федерална јединице сложене државе, поново добија свој грб у коме се губе традиционална и уводе нова обележја. Традиционални штит је смањен и подигнут ка врху, избачен је крст али су огњила остала крстолико распоређене. Крну је заменила петокрака, уместо маслинове гранчице постављено је класје жита са зупчаником у основи и лентом са устаничком 1804. и 1941. годином.

После усвајања Устава Републике Србије 1990. године приступило се изради новог знамена државе. Од два предложена решења, на референдуму спроведеном маја 1992. године, ни једно није добило потребну већину. У званичној употреби био је грб државе усвојен 1947. године све до 2004.

И на овом примеру-обележју државности Србије, може се закључити да традиционална обележја народа имају трајне вредности и да се не могу исхитрено и без плебисцитарне подршке мењати и новим једностраним решењима замењивати. На седници Народне скупштине одржане 17. августа 2004. године све парламентарне странке, осим Социјалистичке партије Србије, предложиле су препоруку о коришћењу државних симбола. По тој Препоруци, до усвајања новог републичког устава за химну се проглашава „Боже правде”, застава чини црвено-плаво-бела тробојка, а грб Краљевине Србије из 1882. године. Шефови посланичких група опозиционих станака Српске радикалне странке и Демократске странке, предложили су Препоруку јер су досадашњи државни симболи идеолошки и историјски превазиђени. Посланици двеју бошњачких партија из Санџака са листе Демократске странке нису учествовали у гласању о Препоруци.

Динамичност уставно-правног развоја Србије уочава се и преко честих измена државних празника. Након што је Хатишерифом од 1830. године Србија добила статус вазалне кнежевине, са самосталном унутрашњом управом, кнез Милош је одредио Светог Андреја Правозваног за заштитника српске државности, а Андрејев дан за први српски државни празник. Када је Кнежевина Србија, после Берлинског конгреса, постала суверена држава кнез Милан Обреновић и тадашња влада указом од 22. августа 1878. године укида постојећи и проглашава 2. јули за нови државни правник под називом – Дан независности. Трећу промену државног празника Србија је добила 6. марта 1882. године проглашењем Србије Краљевине. Указом је укинута Дан независности а за државни празник је проглашен Дан краљевине. Нова, четврта промена државног празника извршена је за време владавине краља Петра Првог Карађорђевића. Указом од 15. јуна 1903. године за државну и народну светковину проглашен је 12. јули – краљев рођендан. У периоду социјалистичке уставности Србија као федерална јединица, у оквиру савезне државе, имала је 7. јули – Дан устанка као званични државни празник. Напуштањем фазе социјалистичке уставности Србија, остајући у федералном заједништву, 1990. године доноси нови Устав и опредељује се за Сreteње Господње као државни празник.

XI Закључци

Српски уставни, од настанка до данас, мењали су свој облик, садржину, карактер и домаћај. Настајали су као подарени, октроисани акти, као уставни пактови, али и као уставни народне суверености. Било је реалних устава и програмско-декларативних устава, монархијских и републиканских. Наведени уставни акти нису били оригинални, али нису имали ни изразито конзервативна обележја. Били су продукт времена, могућности политичког изражаја српског националног бића као и идеолошких подстицаја и ограничења. Настајали су у нестабилном друштвеном миљеу подложном дубоким политичким и социјалним променама.

Општа карактеристика државноправног развоја Србије је писана уставност. Принцип писане уставности уграђен је у реалне политичке односе и представља показатељ демократичности политичког живота у условима политичког плурализма. Сви уставни Србије, по обиму садржине припадају групи кратких и средњих устава. Изузетак чине само уставни из времена социјализма који се по обиму уставне материје могу сврстати у категорију дугих устава, са наглашеном идеолошком садржином.

За протеклих двеста година развоја српске уставности смењивали су се три облика владавине: аутократија, демократија и тоталитаризам. Демократска обележја поретка нису била континуирана и релативно су кратко трајала. Искуства европских земаља указују да је демократизација уставних система дуготрајан и сложен процес и да је потребно још времена за његову квалитетну реализацију.

Успостављање демократских принципа и правила у политичком животу друштва, подизање опште и политичке културе широких друштвених слојева, развијање активног јавног мњења становништва, уважавање усвојених политичких програма политичких субјеката, демократско деловање представничких органа, елиминисање политичко-државничке арбитерности представљају значајне тековине у примени принципа уставности у Србији.

Развој српске уставности и државности карактерише промењивост, не само садржине и концепције устава и његове идеолошке основе, него и промена државне територије, броја становника, државних симбола, политичких прилика и економских претпоставки за несметано остваривање уставних норми.

Литература

- Иван Божић, Сима Ђирковић, Миодраг Екмецић, Владимир Дедијер, *Историја Југославије*, Планета, Београд 1973;
- Александар Фира, *Уставно право Републике Србије и Републике Црне Горе*, Агенција МИР, Нови Сад 1995;
- Слободан Јовановић, *Уставно право Краљевине СХС*, Службени лист СРЈ, Београд 1995;
- Д. Попов, *Србија на путу ослобођења 1868-1878*, Београд 1980;
- Ј. Продановић, *Уставни развојак и уставне борбе у Србији*, Београд 1936;
- С. Новаковић, *Двадесет година уставне политике у Србији 1883-1903*, Београд 1912;
- Др Миодраг Јовичић, *Путеви и странпутице југословенске државности*, Научна књига, Београд 1989;
- Милан Милићевић, *Грб Србије*. Развој кроз историју, Сл. Гласник, Београд; 1995;
- Душан Остојић, *Државе света*, Бета, Београд 2002;
- А. Солојев, *Историја српског грба*, Мелбурн 1958;
- М. Ђирић, Хералдика I. *Грб, основни појмови*, Београд 1983;
- Д. Самарџић, *Војне уставе Србије до 1918. године*, Београд 1983;
- Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво, I-II*, Београд 1985;
- Д. Мрђеновић, *Устави и Владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије и Краљевине Југославије (1835-1941)*, Београд 1988;
- З. В. Младићевић, *Симболи српске државности*, Крагујевац 1994;
- Атлас – земље света*, Компанија „Вечерње новости” А.Д. Београд 2003;
- Љубинко Трговчевић, *Научници Србије и стварање Југославије*, Народна књига, Београд 1985;
- Небојша Родић, *Љубомир Јовић, Владе Србије 1805-1996*;
- Др Љ. Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Нови Сад 2002.

*Aleksandar Đurđev Ph. D., Full professor
Novi Sad School of Law*

Certain characteristics of constitutional and legislative development in Serbia

Abstract

Apart from the Introduction, the paper „Certain characteristics of constitutional and legislative development in Serbia” contains ten chapters, Conclusion and Bibliography. It displays in a synthetic way the processes of emergence and development of Serbian statehood over the previous 200 years. It discusses the process of emergence and development of state bodies, their functions and appropriate constitutional acts regulating their capacities, beginning with the breakout of the First Serbian Uprising and ending with the modern times. The piece makes an overview of internal political circumstances and influences of global forces on passing and execution of the Constitution. It also points out the dominance of the monarch (the prince and the king) in maintenance of the executive and its power during the course of introduction of constitutionality in Serbia.

Wars, occupations, splitting up of the state territory, liberation, and regaining of the state integrity are also elaborated in the article, as both the limiting factors and enhancers of the development of Serbian statehood.

Coats of arms and symbols of the Serbian statehood are outlined as dynamic categories, which have been subject to change under various ideologies, modes of government and organizations of the state.